

Anna Janicka

Secesyjna stolarka drzwi zewnętrznych w Krakowie

Ochrona Zabytków 54/4 (215), 345-356

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Janicka
Kraków

SECESYJNA STOLARKA DRZWI ZEWNĘTRZNYCH W KRAKOWIE*

Młodopolski Kraków jako jedno z pierwszych miast polskich stał się w latach 1890–1915 ważnym ośrodkiem myśli architektonicznej. Duży wpływ na ten stan rzeczy miało powstanie silnego środowiska architektonicznego oraz rozkwit życia intelektualnego i artystycznego.

W architekturze krakowskiej odbijały się trendy ogólnoeuropejskie — od romantyzmu, historyzmu i eklektyzmu po secesję i modernizm. Duży wpływ na wygląd miasta miały powstałe pod koniec XIX w. w Krakowie ciała społeczne: Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej, Towarzystwo Upiększania Miasta Krakowa i Okolic, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa oraz Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych. W okresie tym powstało wiele nowoczesnych i funkcjonalnych budowli monumentalnych: w latach 1898–1901 wzniesiono pawilon Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych przy placu Szczepańskim projektu Franciszka Mączyńskiego, w latach 1903–1906 dokonano przebudowy Starego Teatru wg projektu Tadeusza Stryjeńskiego i F. Mączyńskiego. Trzecim dziełem, obok pawilonu TPSP i gmachu Starego Teatru, należącym do najwybitniejszych osiągnięć architektury secesyjnej w Krakowie, jest siedziba Towarzystwa Technicznego przy ulicy Straszewskiego 28, zrealizowana w latach 1905–1906 przez Sławomira Odrzywolskiego¹. W latach 1904–1906 powstał gmach Akademii Handlowej wg projektu Jana Zawiejskiego, jeszcze w duchu form historycznych, z dekoracją secesyjną i modernistyczną². W architekturze krakowskiej widoczne są tendencje pogodzenia secesji z polskim stylem narodowym, co widoczne jest w monumentalnym gmachu Szkoły Przemysłowej z lat 1907–1923 projektu Sławomira Odrzywolskiego³.

Ważną rolę w ukształtowaniu oblicza architektonicznego Krakowa przełomu XIX i XX w. odegrała zabudowa mieszkaniowa, z jej dominującym typem kamienic czynszowych, domów rodzinnych oraz wytworzonych pałaców o wysokim standardzie technicznym i funkcjonalnym, tworzona przez najlepszych architek-

tów. Zamieszkiwali je przeważnie przenoszący się do Krakowa ziemianie, profesorowie uniwersyteccy, lekarze, adwokaci oraz urzędnicy i rzemieślnicy. Wznoszono również lice i tandetne domy czynszowe z najtańszych materiałów budowlanych, często z drewnianymi klatkami schodowymi, przeznaczone dla uboższych warstw społecznych.

Kamienice mieszczańskie zaczęły pojawiać się w zachodnich dzielnicach miasta, np. przy ulicach Retoryka, Garncarskiej, Studenckiej, Krupniczej, Piłsudskiego, północno–zachodnich — np. ulice Siemiradzkiego, Grabowskiego, Kochanowskiego, Krowoderska, Długa, we wschodnich i południowo–wschodnich — np. ulice Topolowa, Rakowicka, Lubomirskiego, Zyblikiewicza, Bonerowska, Starowiślna, Dietla, Koletek, Brzozowa, Miodowa i inne. Budowali je tacy architekci, jak: Filip Pokutyński, Sławomir Odrzywolski, Teodor Talowski, Tadeusz Stryjeński, Henryk Lamensdorf. Szczególnie T. Talowski, działający już pod koniec XIX w., stworzył własny, oryginalny styl kształtowania kompozycji elewacji, łącząc ze sobą dwa nurty — historyzmu i secesji⁴.

Właśnie na fasadach kamienic krakowskich najbardziej wycisnęła swoje piętno secesja, wprowadzając płaskie ściany — tło dla mocno rozfałdowanych, florystycznych fryzów. Ważna dla artykulacji fasad była, istotna dla secesji, reguła asymetrii, nieregularność rozmieszczenia okien, zakończonych silnie spłaszczonymi lukami. Również ważnym elementem tychże fasad były słabo wysunięte wykusze i balkony, a także opuszczone między kondygnacjami gzymsy z roślinnymi elementami rzeźbiarskimi.

Interesującym przykładem secesyjnej elewacji jest dom przy zbiegu ulic Krupniczej 20 i Garncarskiej 2 oraz Długiej 60, z fryzmem w postaci liści kasztanowca. Również kamienicę przy ulicy Smoleńsk 26, dzieło Apolinarego Pezdańskiego, zdobi motyw wijących się łądyg z liśćmi i kwiatami. Secesyjna miękkość modelu i falista linia cechuje elewacje budynku przy ul. Piłsudskiego 30, z charakterystycznym zwieńcze-

* Niniejszy tekst jest skróconą wersją pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem dr. Janusza Krawczyka na seminarium prof. dr. hab. inż. arch. Jan Tajchmana w Instytucie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

1. J. Bieniarzówna, J. Malecki, *Dzieje Krakowa*, t. IV: *Kraków w latach 1796–1908*, Kraków 1979, s. 366.

2. J. Purchla, *Jan Zawiejski, architekt przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 1986, s. 47.

3. J. Purchla, *Jak powstał nowoczesny Kraków*, Kraków 1990, s. 48.

4. Z. Beiersdorf, *Architekt Teodor Talowski (w:) Sztuka z 2 pol. XIX wieku*, Warszawa 1973, s. 199–214.

1. Kraków, ul. Grabowskiego 3, drzwi w kamienicy proj. arch. Beniamina Torbego, 1906 r. Wszystkie fot. A. Janicka, 2000

1. Cracow, 3 Grabowski Street, door in a house designed by architect Benjamin Torbe, 1906. All photos: A. Janicka, 2000

2. Kraków, ul. Piłsudskiego 9, drzwi w kamienicy proj. arch. Beniamina Torbego, 1906

2. Cracow, 9 Piłsudski Street, door in a house designed by architect Benjamin Torbe, 1906

niem w postaci kobiecej głowy z rozwianymi włosami, oraz domu przy ul. Piłsudskiego 36, z fryzem w formie zgiętych paw i motywem góralskiej spinki nad drzwiami, projektu wspomnianego już Odrzywolskiego. Wizerunek innych fasad kamienic krakowskich w większości oscylował pomiędzy secesją a historyzmem, jak choćby dom Suskiego na rogu Grodzkiej i Placu Dominikańskiego czy wymienione budowle T. Talowskiego w ciągu ulicy Retoryka. Najlepszą, już postsecesyjną fasadę zaprojektował architekt i malarz Józef Czajkowski dla Muzeum Techniczno-Przemysłowego. Czteropiętrowa, kamienna elewacja z dużymi oknami pierwszego piętra, zwieńczona została facjatą z miękko opracowanym szczytem⁵.

W krakowskich budowlach secesyjnych układ wnętrz pozostał taki sam jak w budynkach z okresu historyzmu. Jedyne fasady uzyskały secesyjną malowniczość z charakterystyczną dla Krakowa cechą organiczno-krzywoliniową, dodatkowo urozmaiconą przez łączenie ze sobą różnych materiałów: cegły, kamienia, stiuku i mas ceramicznych. Drzwi i balustrady balko-

nów ozdabiano kratami o krzywoliniowych formach. W nadświetlach drzwi i oknach klatek schodowych umieszczano witraże z motywami flory i fauny. Poprzez łączenie w elewacjach projektowanych kamienic elementów secesji i innych stylów, krakowscy architekci secesyjni tworzyli swoisty eklektyzm.

Charakterystyka drzwi

Wiele elewacji kamienic krakowskich z przełomu XIX i XX stulecia utraciło swój pierwotny charakter. Jednym z zachowanych elementów architektonicznych fasad są zabytkowe drzwi. Z powodu niekompetentnych napraw lub praktyki zastępowania drzwi pierwotnych współczesnymi, dawna stolarka drzwiowa ulega bezpowrotnemu zniszczeniu.

Secesyjne drzwi z początku XX w. w kamienicach krakowskich charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem rozwiązań konstrukcyjnych, form plastycznych oraz rodzajów motywów zdobniczych.

5. J. Purchla, *Jak powstał...*, s. 52.

3. Kraków, ul. Zyblikiewicza 11, drzwi w kamienicy proj. arch. Henryka Lamensdorfa, 1907

3. Cracow, 11 Zyblikiewicz Street, door in a house designed by architect Henryk Lamensdorf, 1907

4. Kraków, ul. Szujskiego 3, drzwi w kamienicy proj. arch. Beniamina Torbe, 1906

4. Cracow, 3 Szujski Street, door in a house designed by architect Benjamin Torbe, 1906

Konstrukcja drzwi

Krakowskie drzwi mają konstrukcję krosnową z wczopowanym ślemieniem i umieszczone są od wewnątrz za węgarkiem. Ich skrzydła charakteryzuje konstrukcja ramowo-płycinowa, składająca się z ram tworzących powierzchnię wypełnioną przez płycinę. Płycina wprowadzona jest od strony wewnętrznej po obwodzie w boki ramiaków, jak również połączona jest z ramiakiem pośrednim, wpuszczonym w ramę skrzydła, tworząc tzw. płycinę zdwojoną.

Wszystkie nadświetla drzwi secesyjnych w Krakowie posiadają krosno, wykonane z drewna sosnowego lub dębowego, umieszczone od strony rewersu za węgarkiem. Oboknie osadzone jest w murze za pomocą haków, z główką pozwalającą na wbicie w mur, oraz z tarczką z co najmniej dwoma otworami (na śruby) umożliwiającymi zamocowanie w murze.

Okna występujące nad otworem drzwi secesyjnych w Krakowie posiadają konstrukcję krosnową, poza przypadkiem budynku przy ul. S. Konarskiego 10 (gdzie pojawia się konstrukcja ościeżnicowa). Krosno, z drewna sosnowego lub dębowego, umieszczone jest za węgar-

kiem od wewnątrz za pomocą haków z główką i otworem na śrubę służącą do zamocowanie w murze.

Formy kształtujące kompozycje skrzydeł drzwiowych

Kompozycje skrzydeł drzwi secesyjnych są silnie związane z tendencjami panującymi ówczesnie w sztuce. Dzieła secesyjne cechował zwrot do świata natury, wykorzystywanie takich motywów jak falista, płynna linia i łagodny modelunek oraz płaska plama, często okonturowana. Chętnie stosowano również formy wertykalne i geometryczne, zwłaszcza kwadraty i prostokąty. Jedną z głównych form kompozycyjnych skrzydeł jest linia gięta, naprzemiennie rozszerzająca się i zwężająca, np. drewniana krata prześwietu drzwi przy ul. Łobzowskiej 4 (il. 7) i ul. Michałowskiego 6. Charakterystyczna jest również falująca, sugerująca ciągły ruch linia krzywa, przybierająca formę pędów i wici roślinnej, jak np. w metalowej kratce przeszklonego pola skrzydeł przy ul. Szujskiego 7 (il. 5) i Starowiślnej 32. Chętnie stosowano linię zamkniętą i harmonijną w postaci pełnych, zaokrąglonych łodyg zwijających się i rozwijających, np. w kratce przeszklonego górnego pola drzwi przy ul. Koletek 1, 3, 5 (il. 6).

5. Kraków, ul. Szujskiego 7, drzwi w kamienicy (brak danych o architekcie)

5. Cracow, 7 Szujski Street, door in a house (no data about the architect)

6. Kraków, ul. Kołek 3, drzwi w kamienicy proj. arch. Beniamina Torbego, 1905

6. Cracow, 3 Kołek Street, door in a house designed by architect Benjamin Torbe, 1905

Niektórych twórców pociągały linie krzywe w kształcie litery „S”, złożone z dwóch łuków zwróconych w przeciwnym kierunku, które możemy dostrzec w zarysie prześwitu i płycin skrzydeł przy al. Krasińskiego 13 i ul. Smoleńsk 26, uzupełnione kratą, nadającą temu układowi dynamizm o niespokojnym rytmie, poprzez swoiste „pęcznienie” metalowych prętów w miejscach krzywizn. W stylizacji drzwi secesyjnych pojawia się także płaska plama, rezygnująca z plastycznego waloru głębi: brak cieni i światłocieni na rzecz przylegających do siebie konturów, co wyraźnie widoczne jest na styku płycin z listwami maskującymi i ramami skrzydeł, np. przy ul. Orzeszkowej 8, Piłsudskiego 36 i Zyblikiewicza 16. Secesyjne upodobanie do pionowych linii równoległych widoczne jest np. w wysmuklonych prętawinach płycin w drzwiach z ul. Paulińskiej 30, Dietla 101, Wrzesińskiej 4, silnych pionizujących krawędziach płycin z ul. Straszewskiego 25, czy pionowych pasach listew płycin przy ul. Piłsudskiego 36. W ścisłym związku z wertykalizmem pozostają tendencje do stosowania układów geometrycznych, jak w drzwiach m.in. kamienicy przy ul. Miodowej 19, Urzędniczej 14 i Konarskiego 8, 10, 12, przybierające postać kwadratowych, prostokątnych i rom-

boidalnych elementów zdobniczych, jak również na przykładzie prześwitów w kształcie elipsy z ul. Piłsudskiego 9 (il. 2 i 13) i Grabowskiego 3 (il. 1).

Plastyczna dekoracja skrzydeł występuje głównie na płycinach oraz ramach drzwi. Motywy zdobnicze przybierają najczęściej formy geometryczne, stylizacji roślinnych oraz naturalistycznych form florystycznych.

W płycinie drzwi z ul. Krupniczej 20, Konarskiego 8 zastosowano takie formy geometryczne jak koła, trójkąty oraz wieloboki. Geometrycznymi elementami zdobniczymi wypełniono również płyciny skrzydeł przy ul. Miodowej 19 i Urzędniczej 14 poprzez nałożenie dekoracji o formach romboidalnych oraz przy ul. Berka Joselewicza 5, Brzozowej 13 i Zyblikiewicza 18 — w kształcie rautu.

Częstym motywem ornamentalnym jest guz w kształcie gałki zdobionej lub profilowanej — ul. Topolowa 20, Adama Asnyka 9. Przy ul. Piłsudskiego 38 i Rakowickiej 8 występuje połączenie dekoracji o formach geometrycznych i roślinnych — kwadratów, prostokątów i płatków kwiatu. Pewną stylizację ornamentu florystycznego, uzyskaną poprzez wypełnienie w części lub w całości płycin motywem wici, łądyg z liśćmi i kwiatami, możemy zaobserwować w skrzydłach drzwi przy

7. Kraków, ul. Łobzowska 4, drzwi w kamienicy proj. arch. Beniamina Torbego, 1904

7. Cracow, 4 Łobzowska Street, door in a house designed by architect Benjamin Torbe, 1904

ul. Straszewskiego 25 oraz przy ul. Krowoderskiej 29. W pojedynczych przypadkach zastosowano element zdobniczy w postaci imitacji szyszki — przy ul. Sobieskiego 3, oraz kwiatów maku o faliście płynnych wiciach — przy ul. Kochanowskiego 2.

Rzadkim przykładem dekoracji roślinnej jest motyw zwisającej kampanuli składający się ze zwróconych w dół kwiatów w kształcie dzwonka przy ul. Bonerowskiej 7, 11.

Typowe natomiast dla krakowskich drzwi secesyjnych są motywy wawrzynu w formie gałązek krzewu laurowego o drobnych owocach i ostro zakończonych liściach — przy ul. Piłsudskiego 30, Szujskiego 3 (il. 10), Brzozowej 12 (il. 14) oraz liści kasztanowca i klonu — przy ul. Zyblikiewicza 11 (il. 9).

Ramy skrzydeł drzwiowych bywają pokryte ornamentem geometrycznym w układzie pasowym z regularnie rozmieszczonymi kwadratami, prostokątami i kołami, jak np. przy ul. Długiej 60 (il. 8), Zyblikiewicza 11 (il. 3), oraz motywem meandru utworzonym przez równej grubości linie załamujące się pod kątem prostym i wzajemnie się przenikające — ul. Zyblikiewicza 18, oraz motyw liści laurowych — ul. Krupnicza 20.

8. Kraków, ul. Długa 60, drzwi w kamienicy z 1907 r. (brak danych o architekcie)

8. Cracow, 60 Długa Street, door in a house from 1908 (no data about the architect)

Interesującym elementem zdobniczym jest dekoracja w postaci wachlarzowato rozwiniętej muszli przy ul. Joselewicza 5 i Orzeszkowej 6, umieszczona na styku ramy i płyciny.

Biorąc pod uwagę dominujący wyraz kompozycyjny drzwi oraz charakterystyczną formę plastyczną (bez względu na liczbę płycin, prześwitów czy występowanie nadświetla oraz okna), można drzwi krakowskie podzielić na trzy grupy: o formach krzywoliniowych, prostoliniowych oraz mieszanych.

W grupie o formach krzywoliniowych występują drzwi z przewagą układów płynnych i „usztwnionych”, natomiast w grupie o formach prostoliniowych wyróżnia się kształty promieniste, o kątach prostych i ukośnych.

Formy krzywolinijne — płynne

Reprezentatywna cecha drzwi krakowskich, jaką jest krzywoliniowość układu dekoracyjnego, przejawia się w ukształtowaniu prześwitu, kraty (il. 15 i 16) czy szczeblin. Dla drzwi kamienicy przy ul. Grabowskiego 3 (il. 1) i Piłsudskiego 9 (il. 2), charakterystyczna

9. Płycina z motywem liścia klonu — detal drzwi w kamienicy z 1907 r. przy ul. Zyblikiewicza 11

9. Panel with a maple leaf motif — detail from a door in a house from 1907 in 11 Zyblikiewicz Street, 1907

10. Płycina z motywem liścia wawrzynu — detal drzwi w kamienicy z 1906 r. przy ul. Szujskiego 3

10. Panel with a laurel leaf motif — detail from a door in a house from 1906 in 3 Szujski Street

jest forma elipsy, jaką przybiera górne, przeszklone pole z metalową kratą w kształcie wici. Dodatkowym elementem krzywoliniowym są szczeliny nadświetli o wygiętych i falistych liniach.

Zarys pełnego koła wprowadził projektant formując prześwit i płyciny drzwi domu przy al. Krasińskiego 13 i ul. Smoleńsk 26. Secesyjną falistą linię wzbogacił autor poprzez dodanie metalowych krat z giętych, pełnych krzywizn prętów.

— „usztynione”

Do grupy drzwi o liniach krzywych możemy zaliczyć również przykłady z ul. Brzozowej 12, Orzeszkowej 8, al. Krasińskiego 23A oraz ul. Szujskiego 3 (il. 4), gdzie prześwity i płyciny mają zaokrąglone i łamane obrysy.

Formy prostolinijne

— promieniste

Skomplikowany układ kompozycyjny o promienistych liniach szczelin i krat znajduje się w drzwiach przy ul. Długiej 41 i 43, Łobzowskiej 4 (il. 7), Michałowskiego 6. Wyróżnikiem tej formy są strzeliste i kan-

ciaste linie rozchodzące się z jednego punktu o promienistym zarysie.

— o kątach prostych

Charakterystyczną cechą krakowskiej stolarki drzwiowej jest również geometryczność układów plastycznych. W przypadku drzwi z ul. Piłsudskiego 36 oraz Rakowickiej 6 przeważającymi elementami kompozycyjnymi, które możemy zaobserwować na całej długości, są motywy kwadratów i prostokątów. Znamienne dla drzwi krakowskich jest również występowanie na kwadratowych płycinach wielościanów w formie stożka — ul. Lubomirskiego 35.

Do grupy drzwi o właściwościach linearnych można zakwalifikować również przykłady, w których wprawdzie znajdują się elementy krzywoliniowe, takie jak kwiatostany czy stylizowane wicie, lecz znacznie przeważają formy o kątach prostych — ul. Zyblikiewicza 16.

— o kątach ukośnych

Przykłady drzwi kamienicy przy ul. Urzędniczej 14, Zyblikiewicza 20 oraz Dietla 19 reprezentują odmianę, w której szczeliny umieszczono po skosie, two-

rząc szczególny układ geometryczny przybierający formy kwadratów i rombów.

Formy mieszane

Najliczniejszą grupę stanowią drzwi, w których występują formy zarówno krzywo- jak i prostoliniowe. W przypadku drzwi z ul. Joselewicza 18 decydujące znaczenie, kwalifikujące je do układów krzywoliniowych, ma owalny i eliptyczny kształt prześwitów i okien oraz kontury poziomych ram. Natomiast o linearności przesądają pionowe podziały w formie listew maskujących bądź nakładanej dekoracji.

Owalne prześwitki z łukiem wklęsło-wypukłym z uskokiem oraz nakładana dekoracja w formie stylizowanych płatków kwiatów i spłaszczonych kul warunkują o przynależności do grupy mieszanej drzwi z ul. Bonerowskiej 5 i Dietla 101. Tu także występują pionowo umieszczone prętawiny, co powoduje, że możemy zaliczyć je również do grupy drzwi o liniach prostych. Pomimo pionowych i poziomych prostoliniowych podziałów, drzwi przy ul. Długiej 60 i Starowiślniej 32 można przyporządkować do form mieszanych ze względu na krzywoliniowy układ szczeblin i krat oraz kolistę zamknięcia nadświetli.

Po przeprowadzonej analizie dominanty kształtującej wyraz plastyczny drzwi oraz dat umieszczonych na projektach kamienic, sugerujących okres powstania drzwi, nasuwają się pewne spostrzeżenia.

Secesyjne drzwi, występujące w kamienicach od 1904 r., charakteryzują się krzywoliniowością układów kompozycyjnych, które wyrażają się głównie poprzez kształtowanie i rozplanowanie płycin, prześwitów, nadświetli i okien nad otworem drzwiowym. W niektórych drzwiach po roku 1905 zaczynają się pojawiać pierwsze formy linearne, łączone jeszcze z krzywoliniowymi. W okresie od 1907 r. do 1909 r. można zaobserwować tendencję do geometryzacji rozwiązań plastycznych krakowskiej stolarki drzwiowej. Do ok. 1909 r. także współistniały formy krzywoliniowe i prostoliniowe. Pod koniec pierwszego i na początku drugiego dziesięciolecia XX w. występowały już wyłącznie układy zgeometryzowane.

Analizując rozwiązania stylowe oraz układy kompozycyjne krakowskiej secesyjnej stolarki drzwiowej, można z dużą dozą prawdopodobieństwa przypisać poszczególne drzwi konkretnym architektom. W przypadku, gdy istnieje projekt fasady z naniesionymi drzwiami zgodnymi z realizacją, autorstwo ich jest bezsporne. Jeżeli jednak forma drzwi odbiega od koncepcji projektanta, a istnieje na to dowód w postaci wyżej wzmiankowanego projektu, należałoby doszukiwać się innego twórcy.

Badaniu poddałam drzwi o zbliżonej konwencji stylistycznej oraz takie, w wypadku których istnieją dane archiwalne dotyczące daty powstania kamienicy oraz nazwiska projektanta.

Ze względu na zachowany projekt elewacji z rysowaną stolarką drzwiową zgodną ze stanem obecnym, autorstwo drzwi kamienicy przy ul. Straszewskiego 25 i Smoleńsk 26 z całą pewnością można przypisać Henrykowi Lamensdorfovi i Apolinaremu Pezdańskiemu.

Zbieżność stylowa oraz układ kompozycyjny drzwi z ul. Bonerowskiej 7 i 11 sugeruje, że wywodzą się z pracowni projektowej H. Lamensdorfa. W przypadku stolarki drzwiowej pochodzącej z innych kamienic przez niego projektowanych, jego autorstwo jest przypuszczalne, zwłaszcza że drzwi o takim samym ukształtowaniu pojawiają się w budynkach innych autorów, np. przy ul. Paulińskiej 30 i Wrzesińskiej 4.

Wspólne formalne cechy plastyczne, o promieniastych liniach szczeblin i krat, drzwi z ul. Łobzow-

11. Krata nadświetla z motywami wici roślinnych i kwiatów — detal drzwi w kamienicy proj. arch. Józefa Weinberga z 1900 r., przy ul. Kołek 1

11. Skylight lattice with plant tendrils and floral motifs — detail from a door in a house designed by architect Józef Weinberg from 1900 in 1 Kołek Street

12. Fragment kraty z motywem liścia kasztanowca — detal drzwi w kamienicy z 1907 r. przy ul. Długiej 60

12. Fragments of lattice with a chestnut tree leaf motif — detail from a door in a house from 1907 in 60 Długa Street

skiej 4 (il. 7), Michałowskiego 6 oraz Siemiradzkiego 12 mogą świadczyć o autorstwie jednego projektanta — Beniamina Torbego. Również w przypadku drzwi domów przy ul. Kołek 3 i 5 (il. 6), o „usztynionych” formach, istnieje duże prawdopodobieństwo, że twórcą ich był tenże architekt. Autorstwo Torbego drzwi z ul. Grabowskiego 3, Piłsudskiego 9 i 30 oraz Szujskiego 3 jest bardzo prawdopodobne. Dwa pierwsze przykłady łączy, niewystępujący w innych realizacjach, charakterystyczny układ kompozycyjny o krzywoliniowych, płynnych formach i wysokie walory artystyczne. W dwu pozostałych przypadkach zwracają

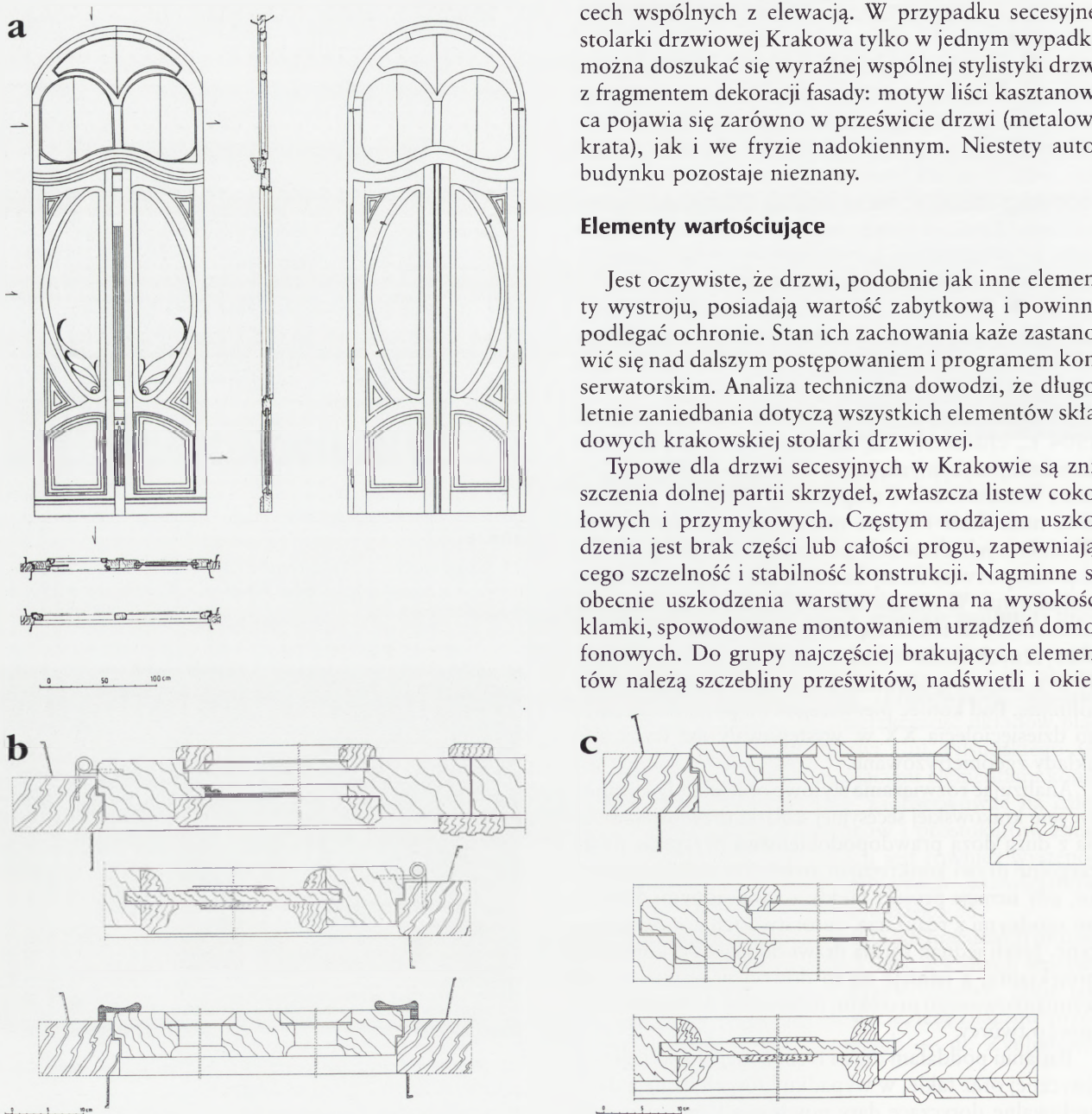
uwagę wspólne elementy dekoracyjne płycin w postaci stylizowanych liści akantu. Niepowtarzalne, charakterystyczne formy kompozycyjne występują w drzwiach projektu Jana Zawiejskiego w kamienicach przy ul. Lubomirskiego 19 i 21 oraz Topolowej 20 i 22. Istotnymi cechami wyróżniającymi te dojrzałe artystycznie realizacje są krzywe, płynne linie oraz miękki modelunek z załamaniem.

Na zakończenie trzeba podkreślić, że w przypadku architektów, twórców pojedynczego projektu lub kilku o różnorodnych cechach kompozycyjnych, im również możemy przypisywać autorstwo drzwi tylko z pewnym prawdopodobieństwem, głównie na podstawie analizy cech wspólnych z elewacją. W przypadku secesyjnej stolarki drzwiowej Krakowa tylko w jednym wypadku można doszukać się wyraźnej wspólnej stylistyki drzwi z fragmentem dekoracji fasady: motyw liści kasztanowca pojawia się zarówno w prześwicie drzwi (metalowa krata), jak i we fryzie nadokiennym. Niestety autor budynku pozostaje nieznany.

Elementy wartościujące

Jest oczywiste, że drzwi, podobnie jak inne elementy wystroju, posiadają wartość zabytkową i powinny podlegać ochronie. Stan ich zachowania każe zastanowić się nad dalszym postępowaniem i programem konserwatorskim. Analiza techniczna dowodzi, że długoletnie zaniedbania dotyczą wszystkich elementów składowych krakowskiej stolarki drzwiowej.

Typowe dla drzwi secesyjnych w Krakowie są zniszczenia dolnej partii skrzydeł, zwłaszcza listew cokłowych i przymykowych. Częstość uszkodzenia jest brak części lub całości progu, zapewniającego szczelność i stabilność konstrukcji. Nagminne są obecnie uszkodzenia warstwy drewna na wysokości klamki, spowodowane montowaniem urządzeń domofonowych. Do grupy najczęściej brakujących elementów należą szczebliny prześwitów, nadświetli i okien

13. Drzwi w kamienicy przy ul. Piłsudskiego 9: a — widok; b — przekrój poziomy; c — przekrój pionowy. Oprac. A. Janicka

13. Door in a house in 9 Piłsudski Street : a - view; b - cross-section; c - vertical cross-section. Prep. by A. Janicka

oraz listwy maskujące, przymykowe i cokołowe. Stwierdziłam również ubytki metalowych prętów krat prześwietów i nadświetli. W złym stanie pozostaje także warstwa malarska z licznymi spękaniami i złuszczeniami farby. Grube nawarstwienie wtórnych powłok malarskich powoduje nieczytelność dekoracji ornamentальной.

Powszechne są również zaniedbania dotyczące czystości — w większości przypadków warstwy zabrudzeń nagromadzone są w elementach poziomych i wypukłych.

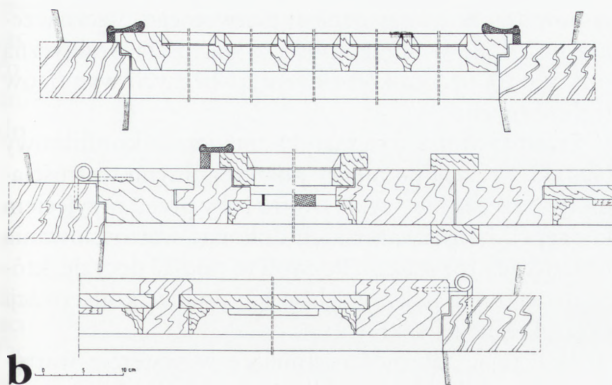
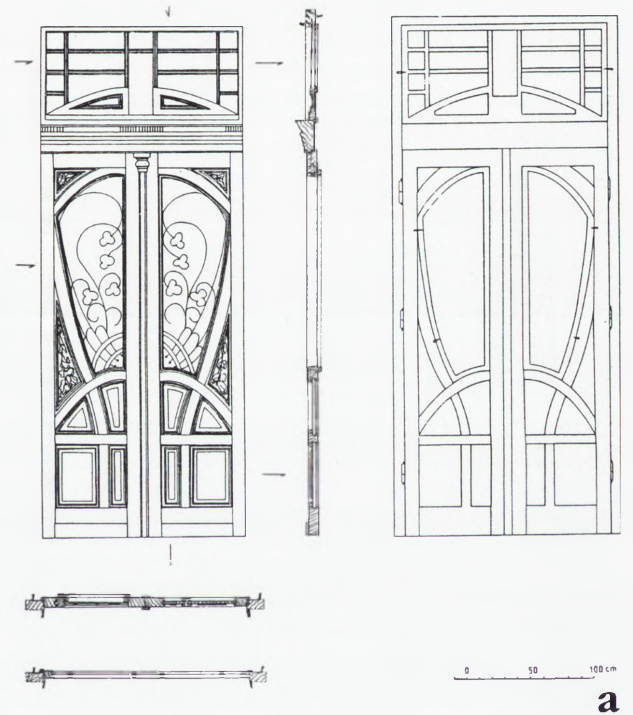
Dużym zniszczeniom uległo także oszklenie, zarówno prześwietów jak i górnych pól oświetleniowych. Ubytki uzupełniane są wtórnymi szybami bądź sklejką lub płytą pilśniową. W większości drzwi występują współczesne okucia, zwłaszcza szyldy i klamki. W pojedynczych przypadkach istnieje brak lub przesunięcie zawiasu. Nagminnie natomiast brakuje zakrętek jednoskrzydłowych, zastępowanych często gwoździami.

Secesyjna stolarka drzwiowa, rozumiana jako cenny zabytek sztuki początku XX w., posiadająca swój indywidualny charakter, podlega jednak pewnym kryteriom wartościowania. Zasadniczym kryterium, podobnie jak każdego dzieła sztuki, jest wartość historyczna, ściśle związana z wartością dokumentalną (naukową), oraz oddziaływaniem emocjonalnym, w dużym stopniu wynikającym z jego dawności i wartości symbolicznej. Istotnym pojęciem wartościującym jest także wartość estetyczna dzieła, pozostająca w interakcji z takimi wartościami, jak poziom artystyczny, nowatorstwo oraz relacja między drzwiami i ich otoczeniem. Niezależnie od powyższych wartości, drzwi mają również wartość użytkową, zależną od technicznego i eksploatacyjnego punktu widzenia.

Secesyjne drzwi zewnętrzne kamienic krakowskich posiadają niezaprzeczalnie dużą wartość historyczną. Są świadectwem historii kultury materialnej, możliwo-

ści technicznych krakowskich warsztatów stolarskich i historii technik zdobniczych⁶. Stanowią istotny dokument źródłowy o niezaprzeczalnej wartości naukowej.

W omawianej stolarnie drzwiowej można również odnaleźć wartości historyczno-emocjonalne⁷, „uźwężniające się” poprzez ślady dawnego użytkowania, spękania warstw malarskich, zniszczenia i ich naprawy. Ta niepowtarzalna wartość dawności stoi w sprzeczności z wartością nowości⁸, zmniejszając siłę oddziaływania dzieła sztuki, z integralnością wrażenia estetycznego nadanego przez projektanta, tym pełniej odbieranego im mniej uległo ono zniszczeniu.

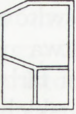

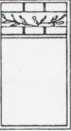
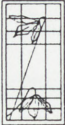

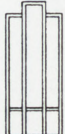

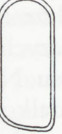

14. Drzwi w kamienicy przy ul. Brzozowej 12: a — widok; b — przekrój poziomy; c — przekrój pionowy. Oprac. A. Janicka

14. Door in a house in 12 Brzozowa Street; a — view; b — cross-section; c — vertical cross-section. Prep. by A. Janicka

6. J. Krawczyk, *Charakterystyczne cechy zabytkowej stolarki drzwiowej i jej problematyka konserwatorska*, referat wygłoszony na sesji „Zabytkowe budownictwo drewniane i stolarka architektoniczna wobec współczesnych zagrożeń”, Toruń 24–25 IX 1999, s. 6.

7. Tamże, s. 6.

8. Tamże, s. 7.

I	II	III	IV	V	VI	VII
kwadratowy o geometrycznym motywie	kwadratowy z krzyżową szczebliną	wieloboczny	elipsoidalny	półokrągły zakończony łukiem wklęsło-wypukłym	kształt zbliżony do prostokąta z wklęsłym wycięciem podstawy	wieloboczny z wypełnieniem
 Urzędnicza 14	 E. Orzeszkowej 4	 Mogilska 8	 E. Orzeszkowej 6	 Bonarowska 5; J. Dietla 101	 J. Piłsudskiego 30	 J. Dietla 19
prostokątny z geometrycznym wypełnieniem (oków) VIII	prostokątny z antyletycznym motywem kraty IX	prostokątny z geometryczno-roślinnym motywem kraty X	prostokątny z roślinnym elementem zdobniczym XI	prostokątny z roślinnym motywem kraty XII	prostokątny z geometryczno-roślinnym motywem kraty XIII	prostokątny z kwiatowym motywem zdobniczym kraty XIV
 Zygmunta Augusta 7	 S. Konarskiego 7	 S. Konarskiego 31	 E. Orzeszkowej 5	 Długa 60	 Starowiślana 32	 S. Konarskiego 17
prostokątny z geometrycznym motywem (szczebliny) XV	geometryczny z zamknięciem uskokowym (szczebliny) XVI	o nieregularnym kształcie z motywem roślinnym XVII	zamknięty łukiem odcinkowym z roślinnym motywem kraty XVIII	owalny XIX	owalny XX	owalny XXI
 M. Zyblikiewicza 20	 M. Zyblikiewicza 18	 B. Joselewicza 5	 J. Piłsudskiego 38	 Topolowa 22	 Topolowa 20	 A. Lubomirskiego 19, 21
prostokątny z geometryczno-roślinnym motywem (drew. kraty) XXII	owalny z roślinnym motywem kraty XXIII	owalny z metalową kratą w formie wici XXIV	owalny z kwiatowym motywem zdobniczym kraty XXV	półokrągły z geometrycznym motywem kraty XXVI	elipsoidalny z roślinnym motywem kraty XXVII	owalny z geometryczno-roślinnym motywem kraty XXVIII
 Długa 41, 43; Łobzowska 4	 Brzozowa 12	 Koletek 1, 3, 5	 J. Szujskiego 3	 Z. Krasieńskiego 13	 A. Grabowskiego 3	 J. Szujskiego 7

15. Podział prześwietów ze względu na formę i wyraz plastyczny — rozmieszczenie szczeblin i kształt krat. Oprac. A. Janicka

15. Division of skylights according to form and plastic expression — arrangement of window bars and the shape of the lattice. Prep. by A. Janicka

Drzwi secesyjne ze względu na okres powstania, a co za tym idzie tło historyczne, epokę, nie posiadają własnej wartości jako symbolu⁹, wartości nadanej przez historię. Trudno jest również odnaleźć w secesyjnej stolarce symbolikę wydarzeń historycznych, jak np. w drzwiach klasztoru sióstr bernardynek w Krakowie¹⁰, które zatrzymały fale ognia w czasie pożaru Krakowa w 1850 r., dzięki czemu ocalał kościół św. Józefa.

Unikalność cech stylowych drzwi, często trudna do powtórzenia ze względu na skomplikowane i fantazyjne układy czy precyzyjną konstrukcję, powoduje, że w zachowanej stolarce możemy odnaleźć wysoką wartość artystyczną¹¹. Ta szczególnie wysoka wartość artystyczna pozostaje w ścisłym powiązaniu z wartością relacji między drzwiami a otoczeniem¹². Zabytkowe drzwi stanowią nieodłączną część architektury budowli, związaną z programem kompozycyjnym budynku. W przypadku omawianej stolarzy krakowskiej istnieje jednak rozbieżność pomiędzy kompozycyjnym kształtowaniem drzwi i fasady.

Niezależnie od wartości estetyczno-historycznych, drzwi mają wartość użytkową¹³, uwzględniają bowiem

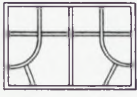
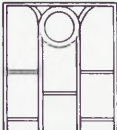

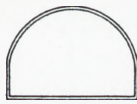

potrzeby funkcjonalne, takie jak choćby liczba i wymiary skrzydeł, kierunek ich otwierania, sprawność działania zamków czy klamek. Współczesne rozwiązania funkcjonalne, a co za tym idzie wartości użytkowe, pozostają w konflikcie z wartościami historycznymi, w szczególności z wartością naukową. Konieczność zachowania dokumentalnego charakteru zabytku sztuki w powiązaniu z utrzymaniem pierwotnego przeznaczenia pozostaje w sprzeczności z wartością praktyczną (użytkową), będącą konsekwencją obecnych wymogów technicznych.

Przedstawiona systematyka unaocznia konfliktowy charakter relacji pomiędzy poszczególnymi wartościami. Jest rzeczą niezwykle istotną, aby przed przyjęciem koncepcji konserwatorskich dokonać wartościowania istniejących rozwiązań. Pozwoli to podjąć decyzję, które rozwiązania należy zachować i poddać konserwacji oraz określić jej zakres.

Analizując zależności istniejące w systemie wartościującym, należałoby ustalić zakres i ważność poszczególnych walorów. Za rzecz najważniejszą uważam utrwalenie charakterystycznych rozwiązań konstrukcyjnych, często nietypowych z dzisiejszego punktu widzenia,

9. Tamże.
10. Tamże.
11. Tamże.

12. Tamże.
13. Tamże, s. 8.

prostokątne	prostokątne z pionową szczeliną	prostokątne z dwiema szczelinami	kwadratowe z krzyżową szczeliną	prostokątne ze zwiłkrotnioną szczeliną
				
A. Lubomirskiego 35	Krowoderska 29	Paulińska 30	Z. Krasińskiego 13	Mogilska 8
prostokątne z wypełnieniem w formach geometrycznych				kwadratowe z krzywoliniową szczeliną
				
Krupnicza 20	M. Zyblikiewicza 20	Św. Wawrzyńca 5	J. Piłsudskiego 30	J. Kochanowskiego 2
prostokątne ze szczelinami o falistych liniach				owalne z krzywoliniową szczeliną
				
Długa 60	Długa 43	P. Michałowskiego 6	A. Grabowskiego 3	J. Szujskiego 7
owalne zamknięte łukiem odcinkowym	owalne zamknięte łukiem spłaszczonym	owalne zamknięte łukiem pełnym	owalne z krzyżową szczeliną	owalne ze zwiłkrotnioną szczeliną
				
Topolowa 22	Topolowa 20	A. Lubomirskiego 39	A. Lubomirskiego 21	M. Zyblikiewicza 11

16. Podział nadświetli według form i rozczłonkowania na pola. Oprac. A. Janicka

16. Division of skylights according to forms and fragmentation. Prep. by A. Janicka

w trosce o zachowanie wartości naukowych. Następnie, aby pogodzić wartość dawności i nowości, zrekonstruować tylko te brakujące elementy, które mają dokumentację rysunkową i opisową, ewentualnie — na podstawie analizy porównawczej. Usunięcia wtórnych elementów należy dokonać tylko w wypadku ich niskiej wartości estetycznej i artystycznej. W przypadku wymogu przywrócenia pierwotnej malatury, należy zrekonstruować kolor na podstawie odkrywek sięgających pierwotnej warstwy malarskiej, a jeżeli nie jest to możliwe — ze względu na częste usuwanie wcześniejszych powłok w drzwiach krakowskich — sięgnąć do najwcześniejszej warstwy z dostosowaniem do bar-

wy fasady oraz pozostałej stolarki. W przypadku dostosowania drzwi zabytkowych do współczesnych rozwiązań funkcjonalnych (wartość użytkowa) należałoby zadbać, przy zachowaniu obowiązujących technicznych wymogów bezpieczeństwa (montaż domofonów), o rzetelne odtworzenie dawnych urządzeń mechanicznych: zawiasów, klamek czy zamków, na podstawie zachowanej dokumentacji (wartość naukowa). Jeżeli powstaje zagrożenie lub wymagają tego względy funkcjonalne bądź techniczne, dopuszczalne jest przeniesienie drzwi w inne miejsce, np. do klatki schodowej, jak to zrobiono w przypadku drzwi kamienicy przy ul. Starowiśnej 32.

The Art Nouveau Woodwork of Outer Doors in Cracow

Numerous elevations of Cracow town houses from the turn of the nineteenth century have lost their original character. One of the still preserved architectonic elements of the façades are historical doors. The old woodwork has been irreplaceably destroyed due to incompetent repair or the replacement of original doors with contemporary counterparts.

The characteristic features of Art Nouveau doors in Cracow town houses include a great variety of construction solutions, plastic forms and types of decoration motifs.

The doors possess a loom construction (with a tenoned transom bar) located behind the break jamb, and installed by means of a hook, a bolt or a flat bar. In 69 cases we are

dealing with left-wing doors, and only in a single instance are the doors right-wing.

The skylights and windows are, as a rule, arranged in a loom pattern behind the break jamb, and only sometimes do they have rebate and semi-permanent frames. The door wings represent a frame-panel construction, with the panel sunk in from the inner side along the perimeter, and the double panel with an indirect rail sunk into into the wing frame.

The compositions of the wings in Art Nouveau doors in Cracow are strongly associated with tendencies predominant in art at the beginning of the twentieth century. Traits typical for that period include the application of such means of

expression as a fluid undulating line with gentle modelling or a flat sphere with geometricised forms.

Due to their composition expression, the doors in question can be divided into three groups: with curvilinear, rectilinear and mixed forms. The first group is composed of doors with a prevalence of fluid and "rigid" configurations, while the group with rectilinear forms is distinct for radiant shapes with right and slant angles.

Taking into consideration the composition configurations and stylistic solutions employed for designing Art Nouveau door woodwork, the doors can be ascribed, with a great dose of probability, to a concrete architect. Particular attention is due to Henryk Lamensdorf, Bieniamin Torbe and Jan Zawiejski, chiefly owing to the artistic level of the designs, their individual composition style, and care for preserving a diversity of composition forms.

Decorative arrangements occur mainly on the wings, cover strips and transom bars. The themes of the embellishment motifs include predominantly stylised plants, naturalistic floral forms and geometrical depictions. The profiles of the frames, bars and the sashes of the skylights and the windows assume rectilinear and curvilinear forms, usually as a series of bandages, cavettos or offsets.

Technical analysis demonstrates considerable neglect of all the components of historical doors. Typical devastation of the woodwork affected the lower parts of the wings and the timber at the level of the handle, caused by the installation of interphones. The most frequently missing elements include window bars, metal grating and door hardware, especially handles and a signboards. Finally, extensive destruction occurs in the case of the original glazing, supplemented by unsuitable material.

In her work on premises for a conservation programme, the author took into account, first and foremost, the historical values of the given object conceived as a document, which exerts a great impact on leaving the authentic object in its place. Just as significant are the aesthetic qualities, decisive for the removal of secondary supplements and the reconstruction of the missing fragments in accordance with the technology and style of the door. In view of the criterion of the utilitarian qualities of the monument, and thus the fulfilment of contemporary requirements as regards exploitation and technology, it is necessary to reconstruct the fittings and to adapt them to modern interphones.